

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

ШУГАЛО Алоїза - архіваріус Франківського районного суду м. Львова

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.3.20

На виконання вимог Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS № 210) до національного законодавства були внесені суттєві зміни. У результаті цих змін Кримінальний кодекс України було доповнено статтею 126-1 «Домашнє насильство». Поява якісно нової статті одразу викликало жвавий інтерес з боку наукової спільноти, результатом якого стала низка публікацій. Аналіз цих публікацій дозволяє зробити висновок про наявність ряду проблемних питань, пов'язаних із тлумаченням складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 Кримінального кодексу України.

Введення до Кримінального кодексу України (КК України) ст. 126-1 потребує її ґрунтовного наукового осмислення, оскільки діяння, які описані у цій нормі, охоплюються суміжними із нею статтями закону про кримінальну відповідальність. Стаття присвячена пошуку шляхів вдосконалення правових механізмів протидії та запобігання домашньому насильству з урахуванням особливостей цього правопорушення.

Ключові слова: домашнє насильство, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство.

Постановка проблеми

За даними досліджень в Україні, 33 % жінок стикалися з насильством у сім'ї в дорослому віці і 27 % – у дитячому. 35 %

українців стикалися з психологічним насильством (найчастіше це постійне приниження і контроль), 21 % – із фізичним (побиття, а також замикання, зв'язування, примушування стояти нерухомо), 17 % – з економічним (примушування звітувати за кожен копійку, присвоєння обманним шляхом чи знищення майна), 1 % – із сексуальним насильством [1]. А тому проблема встановлення кримінально-правової заборони домашньому насильству назріла вже давно. Так, на підставі ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» чинний КК України було доповнено статтею, яка встановлює кримінально-правову заборону домашнього насильства (ст.125-1). У пояснювальній записці до проєкту означеного закону вказується, що за останні три десятиліття насильство щодо жінок, включаючи домашнє насильство, привертає підвищену увагу з боку міжнародної спільноти, що знаходить своє відображення у міжнародному праві. Протягом цього періоду було здійснено кілька вирішальних кроків, серед яких власне ухвалення низки рішень і дій, спрямованих на вирішення проблеми домашнього насильства щодо жінок, передусім, прийняття Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і до-

машньому насильству та боротьбу з цими явищами, відому як Стамбульська конвенція. А тому несення запропонованих змін до законодавчих актів України дозволить запровадити додаткові заходи, спрямовані на створення запобіжних, захисних та каральних кримінально-правових механізмів боротьби з різним формами домашнього насильства, що дасть змогу увідповіднити законодавство України сучасним європейським стандартам у цій сфері та нагальним потребам українського суспільства [2].

У Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS №210) від 11 травня 2011 рік вказується, що Сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для підтримки та захисту права кожного, особливо жінок, на те, щоб жити без насильства як у публічній, так і в приватній сферах. Окрім того, у ст.35 зазначено щодо необхідності вжиття заходів для забезпечення того, щоб умісну поведінку, яка полягає у вчиненні актів фізичного насильства проти іншої особи, було криміналізовано. А тому основними напрямками реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є: 1) запобігання домашньому насильству; 2) ефективне реагування на факти домашнього насильства шляхом запровадження механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування шкоди, завданої домашнім насильством; 4) належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їхньої поведінки (ч.2 ст.5 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.).

Аналіз останніх досліджень

У кримінально-правовій літературі чимало уваги приділяють поняттю насильства, яке зазвичай розглядають у межах аналізу конкретного складу кримінального правопорушення. Відповідні досліджен-

ня здійснювали, зокрема, Р. А. Базаров, С. В. Бородін, Л. П. Брич, В. О. Владіміров, В. Г. Гончаренко, В. К. Грищук, І. І. Давидович, О. М. Ігнатів, К. В. Катеринчук, І. Я. Козаченко, М. І. Коржанський, В. М. Куц, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, М. І. Панов, Е. П. Побігайло, В. П. Тихий, І. С. Тишкевич, М. І. Хавронюк, С. Д. Шапченко, С. Н. Шпаковський та ін.

Що стосується вивчення поняття домашнього насильства, то цьому питанню приділяли увагу такі автори, як О.В. Біловол, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, А.А. Запорожець, В.О. Іващенко, М.І.Хавронюк та інші. Внесок зазначених науковців у доктрину кримінального права важко переоцінити. У той же час досі не існує єдиного підходу щодо питання, які прояви насильства повинні охоплюватись поняттям домашнього насильства, а також їх співвідношення між собою.

З урахуванням зазначених напрацювань **метою** цього дослідження є розгляд питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство.

Виклад основних положень

У п.3 ч.1 ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. зазначено, що домашнє насильство є діянням (діями або бездіяльністю) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Слово «насильство» утворилося внаслідок злиття двох морфем: префікса «на» та кореня «сил(а)», тобто дослівно воно означає «на силу», застосування сили [3, с. 24]. У довідковій літературі вказується, що насильство є формою застосування фізичної

сили до кого-небудь; для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [4, с. 233]. Втім найбільш повне визначення цього поняття передбачено у юридичній енциклопедії, а саме: умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє їй фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу її заподіяння зі злочинною метою [5, с. 68].

Найпершим різновидом домашнього насильства є фізичне насильство, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру (ст.1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.).

М.І. Хавронюк зауважує, що фізичне насильство виражається у фізичному впливі (контакті) на організм (тіло) потерпілої особи, але такий вплив може відбуватися за допомогою не лише механічних, оптичних, електричних, але й хімічних, біологічних чи інших чинників і, якщо потерпіла особа перебуває у свідомості, практично завжди поєднується із негативним впливом на психіку останньої (психічним або психологічним впливом), тобто на її волю [6, с. 71]. Під таким впливом прийнято розуміти як завдання своїм тілом ударів, побоїв, катування, так і застосування винною особою матеріальних факторів зовнішнього середовища. До таких факторів належать: механічний (використання кінетичної енергії будь-якого предмета (зброї, палиці тощо)); фізичний (включає дію високих і низьких температур, ушкодження електричним струмом, вплив різними видами променевої енергії, дія підвищеного і зниженого барометричного тиску); біологічний (полягає у зараженні різного роду патогенними мікробами, бактеріальними токсинами, що викликають хворобливі стани організму) та хімічний (використання різних отруйних

чи сильнодіючих речовин у рідкому, твердому або газоподібному стані) [7, с. 236].

Звідси випливає, що різновиди домашнього насильства не відокремлені один від одного, а перебувають у взаємозв'язку. На це також вказує аналіз судової практики. Так, Ю., перебуваючи на превентивних обліках Національної поліції за категорією «сімейний насильник», умисно та безпричинно, у період з 10.05.2019 по 13.05.2020 року, знаходячись по місцю свого проживання, систематично вчиняв по відношенню до своєї матері фізичне та психологічне насильство, яке виразилось у штовханнях, словесних образах, погрозах, висловлюваннях нецензурною лайкою в її бік, приниженні, що погіршило якість життя потерпілої, із супроводженням відчуття глибокого душевного страждання, поєданого з формуванням внутрішнього психологічного конфлікту. У зв'язку з цим його неодноразово було притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст.173-2 КУпАП України, за вчинення домашнього насильства. Окрім того, відносно Ю. було складено терміновий заборонний припис серії щодо заборони на вхід та перебування в місці проживання строком на 5 діб.

З огляду на це наведені умисні дії обвинуваченого були кваліфіковані органами досудового розслідування за ст.126-1 КК України за ознаками: умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного насильства щодо особи, з якою перебуває у сімейних відносинах, що призвело до психологічних страждань та погіршення якості життя потерпілої особи (домашнє насильство) [8].

Наступним різновидом домашнього насильства є психологічне, яке розглядається як форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному

здоров'ю особи (ст.1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р.). У теорії кримінального права вказується, що психологічне насильство є діями, які самі собою не нанесли фізичного болю, проте стали причиною душевних страждань потерпілого. Психологічне насильство сприймається потерпілим навіть болючіше, ніж фізичне. Воно здебільшого триваліше за фізичну шкоду. Це пов'язано з тим, що психологічний стрес може викликати більш відчутні несприятливі наслідки, ніж фізичні, систематичні побої або інші насильницькі дії. Психологічна травма часом відчутніше сприймається, ніж побої. А тому не лише фізичне, але й психологічне насильство може бути само по собі жорстоке, нелюдське й принижувати гідність людини [9, с. 56]. Приклад такого виду домашнього насильства відображений у вирокі Березнівського районного суду Рівненської області від 21 серпня 2020 р. Так, М., перебуваючи за місцем свого проживання, у період з 11.07.2019 року по 03.06.2020 року систематично умисно вчиняв психологічне насильство щодо колишньої дружини за наступних обставин. М. двічі притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст.173-2 КУпАП по факту домашнього насильства щодо колишньої дружини. Продовжуючи свої дії, 03 червня 2020 року приблизно о 12 годині 00 хвилин обвинувачений, маючи умисел та мету на систематичне вчинення домашнього насильства щодо колишньої дружини, з якою він проживає в одному будинку, проявив відносно потерпілої акт психологічного насильства, а саме: безпричинно словесно ображав її, висловлювався в адресу потерпілої нецензурною лайкою, погрожував фізичною розправою. Внаслідок систематичних протиправних дій М. потерпілій було завдано психологічних страждань, погіршилась якість її життя [10].

Відповідно до ст.1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. економічне насильство є формою домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або

можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру. Втім аналіз судової практики в цій частині засвідчує, що переважно у справах про домашнє насильство мають місце випадки застосування фізичного або психологічного насильства чи їх сукупності. Проявами економічного насильства є наступні: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту; повна звітність за витрачені гроші, відбирання всіх зароблених грошей; заборона працювати члену сім'ї всупереч його бажанню та працездатності; примушування члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу; пошкодження, псування особистого майна тощо [11, с.9].

Висновки

Загалом можна констатувати, що кримінально-правовий механізм протидії домашньому насильству до кінця не є сталим та потребує удосконалення, а тому проблеми, пов'язані з дослідженим питанням, і надалі будуть актуальними для теорії кримінального права та практики застосування.

Література

1. Домашня тиранія: половина українців зазнавали сімейного насильства (2016)// <http://novadoba.com.ua/26355-domashnya-tyraniya-polovyna-ukrayinciv-zaznavaly-simeynogo-nasylyya.html>; Equal opportunities and women's rights in Ukraine programme (2011)
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/zweb2>
3. Токарчук Р.Е. Насилие как составообразующий признак хищений: вопросы

уголовной ответственности. Омск, 2008. 234 с.

4. Великий тлумачний словник української мови / [упоряд. Т.В.Ковальова]. Харків, 2005. 378 с.

5. Довгань-Бочкова Н. В. Спирні питання, що стосуються фізичного насильства як способу вчинення злочину / Н. В. Довгань-Бочкова // Форум права. 2010. № 2. С. 129–137.

6. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / [редкол.: Ю.С.Шемшученко та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6. 468 с.

7. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

8. Вирок Київського районного суду м.Одеси від 28 серпня 2020 р. Справа-№ 947/18313/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91196698>

9. Кифлюк Р.В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2020. 233 с.

10. Вирок Березнівського районного суду Рівненської області від 21 серпня 2020 р. Справа № 555/797/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91105679>

11. Запобігання та протидія насильству. Методичні рекомендації. Київ. 2018. 86 с.

SUMMARY

Substantial changes have been made to the requirements of the Council of Europe Convention on the Prevention and Combating of Violence against Women and Domestic Violence (CETS No. 210), the national legislation has been substantially amended. As a result of these changes, the Criminal Code of Ukraine has been supplemented by Article 126-1 "Domestic Violence". The appearance of a qualitatively new article immediately aroused great interest from the scientific community, which resulted in a number of publications. An analysis of these publications leads to the conclusion that there are a number of problematic issues related to the interpretation of the crime under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. Introduction to the Criminal Code of Ukraine, Article 126-1, requires its in-depth scientific comprehension, since the acts described in this provision are covered by other criminal liability law articles which are contiguous to it. The article explores the ways to improve legal mechanisms that counter and prevent domestic violence, taking into account specific traits of such offense. The article analyzes criminal liability for physical violence in Ukraine as one of the types of domestic violence. The article also states that the unsuccessful formulation of the disposition of domestic violence has not only led to different interpretations of the features of this crime in the legal literature but also contributed to different judicial practice of prosecuting perpetrators of physical violence as a form of domestic violence.

Key words: domestic violence, physical violence, psychological violence, economic violence.